

tatták elődeik imperialista politikáját és mind bel- mind külpolitikájukkal a reakció legfőbb fázisai." Az első kötetben De Gasperi is mint jeles antifasiszta nyer halhatatlanságot, a második kötetben Saragatra, mint az olasz szocialista egység megbontójára húzzák rá a vizeslepedőt, aki „a választások során nem a kapitalizmust képviselő pártok, hanem főleg a szocialisták ellen harcolt”, Schumacherről is, az igazságnak teljesen megfelelőleg közli a lexikon, hogy „a Németország felosztására irányuló angolszász imperialista politika ellenállás nélküli végrehajtója”. Az első kötetben még nyilván „kiváló katolikus politikus” lett volna, mint ahogy „kiváló katolikus politikus” az angolszászok másik kiszolgálója, Brüning. A kezdőbetűk, úgy látszik, szerencse a halhatatlanság szempontjából.

A lexikon egyik erőssége a marx-lenini ideológia címszavainak szabotossága, tömörsége, pontossága. Az első kötetben az egyházra vonatkozó címszókat írták meg ilyen körültekintéssel és szeretettel.

Gyöngéje viszont a második kötetnek is a művészetekre, különösen az irodalomra vonatkozó anyaga. Talán a kiadó elfogultsága játszik közre abban, hogy Márái nagyobb sorterjedelemet kap, mint Déry Tibor és az ugyancsak kurtán-furcsán elintézett Nagy Lajos együtt. Tamási Áron, de még Nyíró József is nagyobb helyet kapnak, mint Tersánszky Józsi Jenő, vagy Zelk Zoltán, a fiatalok közül a lexikon tudomást vesz Rába Györgyről, vagy a meglehetősen jelentéktelen Széchy Jánosról, de nem tud a magyar népi novellairódom új nagy reményéről, Nagy Sándorról, hogy már meg se említsük azokat, akik az első kötetből maradtak ki: Aczél Tamást, Benjámin Lászlót, Radnóti Miklósról szívesen olvastunk volna többet, s azt se bántuk volna, ha sikerül a lexikon irodalmi szerkesztőjének őszinte véleményét megtudnunk a realizmusról, ezt a címszót azonban csodálatos módon hiába keressük a „Realizálni” és „Réaumur” címszavak közt. De azt se bánnók, ha megtudhatnók, ki felelős a lexikon magyar irodalmi anyagáért. A munkatársak névsora az egyetlen Vojnovich Gézárt említi. Ennél a magyar irodalmi anyag mégis csak jobb.

„Nem lehetetlen, hogy a lázas mun-

kában — a szerkesztőség szándéka el- lenére — az értékelés és megítélés tekintetében is fordultak elő hibák” — szabadkozik a második kötet végén a kiadó. Mindent összevéve, az új kötetért kevés oka van szabadkoznia. De mit fog csinálni a régivel? Mert néhez elképzelni, mit kezdünk olyan információs anyaggal, amelynek alapján A-tól J betűig kiváló haladó szellemek azok, akiknek K-tól Z-ig kezdődő nevű felbarátaink mind szemenszedett gazemberek és hazájuk, osztályuk árulói. A hibának kijavítása költséges lesz, de aligha mellőzhető.

KESZI IMRE

FÜST MILÁN: LATOMÁS ÉS INDULAT A MŰVÉSZETBEN. (Egyetemi Nyomda.)

Füst Milán esztétikai könyvéről elősorsban azt kell mondanunk, hogy új, hogy sokféle szempontból úttörő munka. „Győzött bennem a tanítómester” — írja az előszóban megokolva, hogy műszerez esztétika helyett miért választotta ezt a formát: az előadások formáját. Úgy érezzük, eltekintve attól, hogy valóban elhangzott előadásokról van itt szó, Füst Milán azt adta nekünk ebben a könyvben, ami legjobban hiányzott a magyar irodalomból: a művész legmélyebb vallomását a művészetéről. Már első előadása után azt a vádat kapta egyik hallgatójától, hogy olyan dolgot mond, amik nem tartoznak a nagyközönség, a laikusok nyilvánosságára elé, hogy úgy beszél, mintha csupa leendő írónak, művészeknek mondaná. Dehát tehetett volna-e másképp? „Mint műélvező — mondja még ugyancsak az előszóban, — sohasem fogytam ki annak csodálatában, amit megcsodáltam, — a titkait kutattam mindennemű rémeknek, szünni nem akaró szomjúsággal: hogy mi hozza a szépséget létre benne s miben rejlik a varázsa.” S valljuk be, ez az, ami bennünket is mindig legjobban izgat, másrészt ez az, ami a laikust leginkább képessé teheti a műben való gyönyörködésre.

1.

Mindenek előtt azonban valami rendet kellene teremteni mégis a mondani- valókban, amikor e terjedelemre is hatalmas esztétikai vallomásról akarunk szólni. El kellene talán dönteni, hogy ismertetést kísérlejek-e meg, amely olyan nagy terjedelmet kívánna, hogy

arra bájosan kapnék helyet, vagy egy-két problémát vessek föl vele kapcsolatban? Úgy hiszem, ez utóbbi célra vezetőbb lesz. Így mindjárt megvizsgálhatnánk azt a kérdést, melyek a legfőbb problémái, a művészet mely kérdéseire ad elsősorban feleletet? Milyen eszközökkel igyekeznek hatni ránk, meggyőzni bennünket? A művészetek minden területére érvényesek-e megállapításai és végül, kit, kiket érdekel ez a könyv?

2.

Nézzük mindjárt az elsőt, habár erre vonatkozólag csaknem teljes tájékoztatást nyújt maga a cím. Különösen ha hozzávesszük Veres Péter analóg kifejezését „élmény és szenvedély“, de valamiképpen mégis a mélyére kell nézni mindkettőnek. Meg kell vizsgálnunk, miket mond el a két szó ürügyén.

Látomás = az élmény (valóságélmény) művészi megjelenítése. Ez az élmény, látomás azután természetesen nagyon sokféle lehet s itt tulajdonképpen nem is ez a sokféleség az igazi probléma, hanem annak a művész által való megjelenítése és itt már nincs más út, mint a példa. Példa kell minden fölvetett problémára s éppen a példák megválasztása és elemzése a legragyogóbb ebben a könyvben. Izgalmas, határozottan magávalragadó elejétől végig. Különösen fontos, csaknem központi problémája a kifejezés, sőt a szó érzékletes, ereje, mert hiszen mint mindent, a szépséget is, a művészetet is csak érzékelésünkön keresztül tudjuk felfogni. Füst Milán éppen ezért nem esik esztétikájában sem az elvontság hibájába. De nézzünk hát egy példát mi is: „Mi az élettelenség?“ Erre a kérdésre keresi a feleletet. Hogyan?

„Érzékletességről beszélünk mind- eddig s most ezt a szót bátran felvált- hatjuk azzal a még kifejezőbb szó- val: élettelenség. Mert mit akarunk mi? Képet. S miért akarjuk? Mert életet akarunk. — No, de ha hegyeket ír le valaki? Vagy egy ceruzát? Vagy egy kancsót? Hát a hegyek él- nek? vagy a kancsó, vagy a certiza? A felelet erre csak annyi: egy kitűnő fiatal magyar író, Gelléri Andor Endre azt írta egyszer egy novellájában, hogy valaki kézimunkázik, azt írja tovább az asszony szerszámairól: „acéltűi gyémánpontokkal a végükön sűrűgtek.“ Szép ez? Igen. Miért? Mert érzékletes s ezáltal élettelses...”

Idézhetnénk garmadával a jobbnál jobb példákat akar a megjelenítő erőre, a művészi hitlere, vagy atra pl., hogy a „valóság és művészet nem keverhető össze“, hogy milyen tulajdonképpen a képzelet, hogyan tükröződik írásban a valóság, mi minden szükségesség ahhoz, hogy egy élmény leírásából művészet legyen? Szólj az átélésről, az erkölcsi parancs problémáiról a művészetben, arról, hogy a „boldogság rossz téma“, „a szenvedés nagyobb területet mutat“, de mi mégis mindenek felett boldogok akarunk lenni. Örömet keresünk s hogyha már így van, mifélek azok az örömek, amiket nekünk a művészet adhat? Egyéni példán, saját versén mutatja be, hogy a lendület nélkül írt mű nem él, nem művészet, tehát a látomáshoz lendület, indulat, szenvedély szükséges, aminek az eredménye természetesen az lehet, hogy a mű méretei megváltoz- nak, az élmény, amiből a mű elindult, megváltozik. Sőt talán semmi sem ma- rad meg belőle, de ez nem baj, mert sokkal nagyobb, igazabb érvényesebb igazságok, szépségek származnak be- lőle, amelyek a művészre is, olvasóra is boldogítóbbak. És a művész ezt akarja. De nemcsak ezt, mert amint látni fog- juk, sok minden hevítheti még. Mennyi praktika kell ahhoz, hogy ez sikerüljön! S akkor még vannak olyan kérdések is, hogy a művész nem mindig a szépet ábrázolja. Van, aki éppen a rútát, a torzát szereti, vagy rettentő jelenetekkel kí- hoz, mint pl. Dosztojevskij a Bűn és bűn- hődésben, mikor egy lovacskát rettene- tes kegyetlenséggel agyonveret. Ez is okozhat örömet, vagy valamiféle bol- dogságot? Nyilván. Valahogy olyanféle- képpen van. De miért? hogyan?...

Ime, egy kis mutató a Füst Milán által megvilágított művészi problémák tömkelegéből s ha hozzávesszük azt, hogy a kompozíció lényegére, nagy re- gény, novella és lírai sajátosságaira is kifogyhatatlanul szügesztív mondani- valója van, vagy hogy gyakran megkí- sérli egy-egy művészi feladat megvaló- sítását a szemünk előtt, azonnal megért- hetjük esztétikájának rendkívüli jelentő- ségét és úttörő újításait.

Ez utóbbi már részben felelet volt a második felvetett kérdéseinkre, arra tud- niillik, hogy milyen eszközökkel igyek- szik hatni ránk? Röviden azt mondhat- nánk: a művészet eszközeivel. Peldái nemcsak idézetek másnak a műveiből, — sőt leggyakrabban nem azok —, ha- nem maga által teremtett példák. De nincs-e hát akkor itt valami hiba? Biz-

tos-e az, hogy művészet az, amit a művészet bizonyítására alköt? Hátha csak afféle rögtönzés? Tehát nyíltan és egyenesen: elég nagy művész-e Füst Milán és elég hiteles esztéta-e ahhoz, hogy ezt merje tenni? Ennek bizonyítására ves-sük talán össze a könyvben a már klasz-szikus nagyságok (Dosztojevskij, Sha-kaspeare, Tolsztoj, stb..) műveiből vett példákat a saját példáival. Pl. amit a piros rózsáról írt a szó érzékletes ere-jével kapcsolatban, vagy egy saját ver-sének boncolását. Van-e szakadás, bom-lás a részek között? Nincs? Akkor ta-lán el kell fogadnunk Füst Milán hite-lességét a saját példánál is. Sőt, éppen ezek teszik a mű hatalmas dinamikáját, újszerűségét.

3.

Esztétikának, még ha az nem törek-szik is teljességre, igénye kell hogy le-gyen arra, hogy esztétikai megállapítá-sai a művészet minden ágában érvé-nyesek legyen. Legalábbis addig, ameddig a művészeti ág sajátos területe megen-gedi, ami pedig körülbelül azt jelenti, hogy a művészetek eszközeikben és technikájukban, megjelenési formájuk-ban nagyban különbözhetnek (és kü-lönböznek is természetesen) egymástól, de épp abban, ami minden művészet lé-nyegét teszi, az élmény és teremtő len-dületben megegyeznek. Ezért böics do-log Füst Milántól, hogy — előre elke-rülendő, a részletágazatok útvesztőin való kanyargásokat, már a címben azt ragadja meg, ami minden művészetnek lényege, a „látomás és indulat“-ot. Így bár túlnyomórészt irodalommal, költé-szettel foglalkozik, természetesnek vesz-szük, hogy ami érvényes az irodalom területén, az lényegében érvényes kell hogy legyen a festészetben, szobrászat-ban, sőt a zenében és építészetben is. Érezhetjük ezt abból is, hogy tételei bi-zonyításához igen gyakran irodalmi példák mellé a festészetből, vagy szob-rászatból vesz bizonyítékokat. Különösen így van ez annál a résznél, ahol a mű-vészet megjelenítési erejéről, művé-szeti szépről beszél.

Mindamelőtt nem tagadható, hogy Füst Milánt legközelebbül az irodalom, költészet foglalkoztatja s legtöbb haszonnal, gyakorlati eredménnyel ezen a területen hat. Nem csoda, hiszen Füst Milán író s nem is vol szándékában az általa legmélyebben átélt gondolatok helyett valami tudományosabb, tehát szá-razabb könyvet, tudós esztétikát adni a szépségek megértése után sóvárgó kö-

zönségnek. S hogy mennyire igaza volt, amikor ezt tette, azt bizonyítja az a le-nyűgöző látás, amellyel mindenki ol-vassa.

4.

Természetesen nem hallgathatjuk el végül azt a kérdést sem, amely mindig gyakrabban jut kifejezésre kritikában és könyvekben, hogy milyen állást foglal el az illető író vagy művész a marxista esztétikával kapcsolatban, amelyről a polgári művészetsemeléleten nőtt mű-vészek és esztétikusok, úgy érzik, hogy korlátozni akarja a művészi szabadsá-got, sőt olyanok is vannak, akik egye-nesen úgy látják, hogy — a kulttal el-lentétben — a politika kiszolgálójává szeretnék tenni. Nos, hát Füst Milán könyvéből éppen az derül ki, hogy mind-ezek kívülről jött kérdések, amelyeket voítaképp így nem is volna szabad föl-tenni, mert hiszen lám, az idézett pél-dánál egyáltalán nem volt szükség arra, hogy téma szerint válogasson, tehát aszerint, hogy mai szemmel nézve mi-lyen témákat látunk progresszívnek, ha-ladónak. Füst Milán nem is veti föl a kérdést, hogy expresszionista, impresz-szionista, realista, vagy hát milyen is le-gyen az igazi művészet: művészet le-gyen!

Hogyan? — kérdezhetnénk — hát Füst Milán megír ma egy-több mint négyszáz oldalas esztétikát anélkül, hogy állást foglalna, vagy hogy legalább érin-tené a művészeti reakció, vagy pro-gresszió kérdését? Megír egy könyvet anélkül, hogy határozottan állást fog-lalna a „haladószelemű“ művészet mel-lét?

Igen. Minden bizonnyal. De miért? Hogyan lehetséges ez? Csak azért, mert efféle kérdésekre nem is volt szük-sége, ez nem volt feladata, zavarta volna abban a legfőbb feladatának val-lott kutatásban, hogy megmutassa, de úgy megmutassa, hogy mindnyájuk előtt nyilvánvalóvá váljon „hogy mi hozza a szépséget létre benne (t. i. remekműbe:) s miben rejlik a varázsa“. — De nem volt szüksége ilyen szavakban külön ki-nvilyánított állásfoglalásra azért sem, mert egész művészetsemelélete állás-foglalás a realizmus mellett. Állásfoga-lása már benne van abban, hogy mi az, amit ő egyáltalán művészetnek tekint és hogy valóság, élmény és művészet kö-zött milyenek az összefüggések.

Lehet, talán akadnak, akik mégis azt kívánták volna, hogy mindezekről külön is szóljon, de ismétlem — úgy érezzük,

nem érezte, nem érezhette feladatának a hadakozást s nem is lett volna szerencsés gondolat megbontani a szemléleti egységet szorosan bele nem tartozó kitérésekkel. Csakis a meggyőző erő rovására tehette volna. Füst Milán könyve a „tanító-mester“ állásfoglalása az igazi haladó művészet mellett.

SERES JÓZSEF

LÖW IMMÁNUEL EMLÉKEZETE. (KELETI DOLGOZATOK LÖW IMMÁNUEL EMLÉKÉRE. Szerkesztette: dr. Scheiber Sándor Budapest. 1947.)

Ebben a *Scheiber* Sándor kitűnő szerkesztésében megjelent *Emlékkönyvben* a világhírű szegedi rabbi, *Löw Immanuel* (1854—1944) emlékezetének hódol a magyar és nemzetközi tudomány számos tekintélyének magyar, angol, francia, német és zsidó nyelven közölt tanulmánya.

Illetlen dolog volna e szerény ismeretetés keretében Löw Immanuel kimagasló emberi értékeiről és tudományos érdemeiről beszélni. Egy részletre azonban mégis szeretnénk rávilágítani és ez: Löw Immanuelnek szülővárosával, *Szegeddel való kapcsolata*. Szegednek sajátos levegője, számos olyan nagyszerű egyéniséget tudott kiérlelni, aki a népi, illetőleg vallási hagyományokhoz való hűségben a humánium egyszerűségét és teljességét tudja mind önmagában, mind pedig élete művében megalkotni. Jól tudja mindannyi, hogy minden magasság föltételezi a mélységet, a modern változó az archaikus maradandót. Erről nem szükséges itt többet mondanunk, elég a szegedi irodalom és művészet arcára pillantanunk. Dugonics András és *Kálmány Lajos* a magyar népismeret nagymesterei közé tartozik. Majd mások fogják méltatni a modern magyar néprajztudomány szegedi kezdeményezéseit, így *Marót* Károly munkásságát. Kevesen tudják azonban, hogy szegedi piarista diák volt a délszláv néptudomány egyik úttörője, *Antunovich* János püspök (1815—1888) is. Ugy tűnik fel, hogy Szegeden a népiségnek szakrális és profán értelmezése, illetőleg művelése valmikor egyet jelentett, azt jelenti Löw Immanuelnél is, aki a zsidó folklóre világteknélyévé vált ugyan, de tudományának messze magaslatain is mindig megtartotta a szegedi szülőfölddel, a népi humániummal való gyermeki kapcsolatait. Nincs csak a *Kálmány Lajossal való nemes barátság-*

gára gondolynk, hanem főleg népi nyelvvel érdeklődésének állandóságára, szónoki stílusának szegedi ízeire, aranyjónosi méltóságára is. Mintha a szegedi népi kertészkedő kultúrája is ihlette volna Löw pályáját, amely aztán egyrészt valami modern zsidó *Physiologus* megteremtéséhez, másfelől pedig a szegedi zsidótemplom kertjéhez, természetkultuszának és alkotó kedvének e jellemző megnyilatkozásához vezetett. Sajnos, annak idején nem kerülhetett sor arra, hogy a szegedi egyetem díszdoktorává avassza. Löw Immanuel, aki 1911-ben nem akart bécsi főrabbi lenni, mert el kellett volna szülővárosát hagynia, patriárchakorban méltatlan és szégyenletes körülmények között idegenben pillantja meg az örök halmokat.

Tudás és szeretet jellemzi az Emlékkönyv minden sorát. A sok érték közül kímeljük a szerkesztő megmatott Löw-portréját, *Frenkel* Jenő Löw-biográfiafiáját, a szentírásstudományi, történelmi és egyéb tanulmányoknak hosszú sorát, egy, többek között *Bernáth* Miklós (Túl-világ a Bibliában), *Gábor* Ignác (A zsofátrok versei), *Heller* Bernát (Bersenyi), *Szabolcs* Bence (egy középkori zsidó zenei emlék), *Szemere* Samu (Nietzsche és a zsidóság), *Zsoldos* Jenő (A héber mese jelentkezése a magyar irodalomban), *Türóczi-Trosler* József Realizmus és irodalomtörténet), *Trenčényi-Waidapfel* Imre (Ádám és Ahasvérus), *Rubinyi* Mózes (Makai Emil), *Péter* László (Löw Immanuel és Kálmány Lajos barátsága) kitűnő dolgozatait. Sajnáljuk, hogy — bizonyára idő híján — nem került sor néhány szegedi vonatkozású cikk megírására. Így örömmel olvastuk volna Löw Immanuel Kulinyi Zsigmond társaságában írt kiváló munkájának (A szegedi zsidók Szeged, 1885) modern folytatását, a szegedi új zsidótemplom építéstörténetét, Löwnek a Fogadalmi Templom felépítésében való buzgóságát, továbbá testvérbátyjának, *Loew* Vilmos newyorki ügyvédnek két kiadásban is megjelent népdalfordításának (Magyar poetry 1899, 1908) méltatását, úgyszint mint a Löw-nemzettség magyar népi érdeklődésének szép bizonyosságát.

Kívánjuk, hogy *Scheiber* Sándornak bennünket, szegedieket annyira megszenyítő, de egyúttal nagy halálra kötelező buzgalma ne pihenjen meg, hiszen sok feladat van még hátra. Sajnálatos tudományos közviszonyaink miatt Löw